Cognoms de la Terra Alta

Antònia Serres Buenaventura

Els nostres noms i cognoms han anat sorgint al llarg de la història, fruit de les influències culturals que hem rebut de grecs i romans, del cristianisme i de les invasions medievals de germànics i aràbics.

A la cultura hebrea i grega, cada individu duia un sol nom al que afegia el nom geogràfic que indicava la procedència, (Jesús de Natzarè, Maria de Magdala, Tales de Mileto). Els romans, però, trenquen el costum del nom únic i introdueixen un prenom o nom individual *Publius* i un nom derivat de la tribu d'on descendia *Cornelius*, el cognom era el nom de la família *Scipio* i, a vegades, s'introduïa un sobrenom que feia referència a les característiques personals *Africanus*.

Romans, visigots, àrabs

Des de del segle IV, per influència del cristianisme, la població iberoromana torna al nom *únic i s'imposarà l'adopció de noms d'origen* bíblic, grec o dels màrtirs cristians. L'ocupació de la península pels visigots el segle V posa de moda els noms d'origen germànic, pel prestigi que té la nova classe dirigent. La majoria d'aquests noms eren compostos d'un substantiu i un adjectiu, de significat relacionat amb la guerra, la caça o la pau. Com la llengua escrita era el llatí, els clergues i els funcionaris, que havien d'inscriure els noms als documents els llatinitzaven, adoptant les terminacions llatines, (*Bernhard* compost de bern, «onso» i de *hard* «ford», es transforma en *Bernardus*).

Els noms d'origen aràbic conservats com a cognoms deuen procedir dels musulmans que després de la Reconquesta continuaren habitant en el nostre país.

L'aparició del doble nom

Durant l'edat mitjana es produeix un empobriment de l'onomàstica i es fa necessari un complement per distingir els individus que porten el mateix nom. Això porta al doble nom que, *més endavant, donaria origen als noms familiars* hereditaris o llinatges.

Molts dels nostres cognoms fan referència a la procedència d'uns llocs determinats relacionats amb les formes del relleu, la hidrografia, les comarques i les poblacions. Altres fan referència a l'ofici que practicaven o a aspectes del seva personalitat que van donar lloc a sobrenoms.

Com explica Francesc de B. Moll[1] aquest segon nom pot referir-se:

- Al nom del pare de l'interessat. Encara avui anomenem moltes persones del poble pel seu nom seguit del nom del pare o de la mare, (Josep de Macari).
- Al nom del poble o lloc de procedència, (Amposta, Pallarès).
- Nom de professió, càrrec o dignitat. Com era freqüent que el fill tingués l'ofici del pare, aquest es convertia en el segon nom, que acabava sent hereditari, (Ferré, Sabaté).
- Noms referents a circumstàncies de naixement, a consagracions, devocions o benedicccions, (Benaiges).
- A malnoms o sobrenoms, (Blanch).
- A noms d'origen desconegut o incert.

Els cognoms més comuns a la Terra Alta

Aquest recull de cognoms de la Terra Alta l'he realitzat amb l'aportació, per part dels Ajuntaments, dels quinze cognoms més comuns inscrits al Padró Municipal de cada poble, com a primer cognom. Els més freqüents són: Llop, Suñé, Clua, Ferré, Martí o Pallarès

Alguns cognoms presenten canvis en la grafia, motivats per què els inscrivien al Registre Civil tal com els pronunciaven. És el cas de:

Barrobés - Barrubés
Ferrer - Ferré
Pujol - Puchol
Samper - Sampé

A part, hem de tenir present que fins l'any 1913 no es va publicar la normativa ortogràfica catalana de Pompeu Fabra.

Les explicacions del cognoms que hi ha a continuació segueixen bàsicament l'obra de Francesc de B. Moll, *Els Llinatges Catalans*.

Al costat de cada cognom, (entre parèntesi) consta el nombre que indica la freqüència en que apareix com a primer cognom a la comarca, segons les dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya de desembre de l'any 2000.

Aquests són els 33 cognoms habituals a més d'un poble:

Alcoverro: (90) De la vila d'Alcover, al Camp de Tarragona. Probablement el nom prové d'un mot aràbigo-llatí al *kobbair* que significa «el pesador». Està entre els més nombrosos a Gandesa i Prat de Comte

Àlvarez: (140) Cognom castellà, vol dir fill d'Álvaro. D'origen germànic, del nom personal *Alwars*, compost de *all* «tot» i de *wars* «protegit». A Corbera i Prat de Comte.

Bes: (104) Sinònim de bedoll, del llatí vulgar *betlius*, mot d'origen cèltic. Però també pot venir del cognom occità Bès, (que té originàriament el mateix significat). A Batea i Bot.

Barrobés o Barrubés: (20) És el nom d'una vall del Pallars Sobirà L'etimologia és segurament preromana. A Bot i la Pobla.

Benavent: (34) Nom d'un poble del Pla de Lleida i un de la Conca de Tremp. Té el seu antecedent en el llatí *Beneventum*, nom d'una ciutat d'Itàlia. A la Pobla i a Vilalba.

Borrull: (49) Variant de Borrell. Del llatí *burrellus* «vermellós». A l'edat mitjana era un nom personal freqüent a Catalunya. Entre els més nombrosos, al Pinell i Arnes.

Cortés: (56) Actitud de l'habitant de la cort (lloc on resideix el rei), en contrast amb els habitants de la vila. A Bot i Horta de Sant Joan.

Cortiella: (54) Del llatí tardà *corticella*, «corralet». A Corbera, Horta de Sant Joan i Vilalba.

Clua: (197) Del Llatí *clusa*, «closa», aplicat per designar un pas estret i fortificat entre dues muntanyes. Segons Almerich[2] es refereix a la sèquia del molí o reguerot d'aigua. També és el nom d'alguns poblets catalans. A Corbera i Gandesa.

Descarrega: (119) Nom de professió. Forma d'imperatiu de descarregar, aplicada a designar a la persona que es dedica a descarregar mercaderies dels vehicles de terra o dels vaixells. A Corbera, la Fatarella i Vilalba.

Doménech: (128) De *Dominicus*, nom que significa «del senyor». A Gandesa, la Pobla i Vilalba.

Ferré (179) **Ferrer** (35): De ferrer (llatí *ferrarius*) «qui treballa el ferro». A Batea, Corbera i el Pinell.

Gil: (74) Cognom molt freqüent i repartit per tot Espanya. De *Aegidius*, nom d'un ermità provençal del segle VII. A Horta, Arnes i Vilalba.

Gironés: (156) Nom gentilici, nadiu de Girona. A Corbera i la Fatarella.

Gisbert: (32) Del germànic *Gisiperht*, «brillant per la sageta». A Prat de Comte i Vilalba.

Jornet: (92) Diminutiu de jorn. A Gandesa i la Fatarella.

Llombart: (40) Del nom de nació germànic *Langobard*, vingut al nostre país a traves de l'adjectiu italià *lombardo*, «nadiu a Llombardia». A Arnes i Horta de Sant Joan.

Llop: (256) Del substantiu llop (llatí *lupus*), nom d'animal salvatge. A Batea, Corbera, la Fatarella i la Pobla.

Mañà: (58) Del substantiu manyà «el qui fabrica i ajusta panys, claus i altres objectes de ferro». A Bot i Gandesa.

Martí: (155) De *Martinus*, cognom llatí que es refereix a Mart «Deu de la Guerra». Nom d'un sant bisbe de Tours que era molt popular a l'edat mitjana. A Batea, Gandesa i el Pinell.

Martínez: (101) Cognom castellà, «fill de Martín». Té el mateix origen que l'anterior. Al Pinell i Prat de Comte.

Miralles: (41) Topònim d'un castell de l'Alt Empordà i de diferents pobles i muntanyes. Originàriament significava «talaia de guaita», derivat de mirar. A Prat de Comte i Arnes.

Mulet: (100) Sobrenom diminutiu de mul. A Bot i Horta de Sant Joan.

Pallarès: (157) Nadiu del Pallars, comarca de Lleida d'on procedien els repobladors de la Batllia de Miravet, després de conquerir el territori als musulmans. A Arnes, Bot, Gandesa, el Pinell, la Pobla i Prat de Comte.

Pujol o Puchol: (52) Del llatí vulgar *podiolum* «muntanyeta». La grafia Puchol és valenciana. A Horta de Sant Joan i Prat de Comte.

Samper o Sampé: (40) Grafia aglutinada i variant dialectal de sant Pere. A Arnes i Vilalba.

Segura: (82) Forma femenina de segur. També pot ser pres del topònim Segura, nom de

poble i de riu. A Horta i la Fatarella.

Serres: (156) Plural del substantiu serra «cadena de muntanyes». Forma part de molts topònims. A Gandesa i el Pinell.

Solé: (149) Nom d'accident orogràfic, del llatí *solarium*, derivat de solum «sol, terreny, solar». Nom de diferents poblets a Catalunya. A Batea, Gandesa i Vilalba.

Suñé: (244) Del llatí *suniarius*, (català Sunyer) que vol dir «home veraç». A Batea, la Fatarella, la Pobla i Vilalba.

Vallespí: (109) Del llatí Valle *Asperii*, nom personal. Actual comarca situada al nord de l'Empordà. Al Pinell i Vilalba.

Vidal: (135) Nom de diversos sants que significa «vivaç, sa, fort». A Bot, Caseres, Gandesa i Vilalba.

Viña: (62) Del substantiu vinya, «camp de ceps». A Arnes i Prat de Comte.

Els cognoms que trobem a continuació formen part dels quinze majoritaris a cada població com a primer cognom que no coincideixen entre els més freqüents als altres pobles, encara que es poden trobar a més d'una població entre els minoritaris.

Arnes

Els cognoms Borrull, Gil, Llombart, Miralles, Pallarés, Samper, Solé i Viña mencionats anteriorment entre els més comuns.

El nombre al costat del cognom correspon a la freqüència d'aquest cognom a tota la comarca.

Almestoy: (11) De Amestoy, d'origen basc, de les arrels *ametz*, «carballo, quejigo» (arbre de la família de les fagocees) i *toi*, variant de *doi*, sufixe que indica molt, és a dir «lloc de quejigos».

Foz: (19) Reducció i variant de Faust, del cognom llatí *Faustus*.

Guardia: (15) Del substantiu guàrdia, del nom germànic *wardja*. Usat com a topònim és nom de diferents poblacions i de llocs elevats, des d'on es podia guardar i defensar una comarca.

Llopis: (11) Del cognom castellà *López*, derivat del nom de baptisme *Lope* «llop».

Muñoz: (19) Del basc *Muño*, «turó fred». Patronímic del nom medieval *Munio*[3].

Sanromà: (18) Grafia aglutinada de Sant Romà.

Villagrasa: Nom d'un poble del Pla d'Urgell.

Batea

Els cognoms Bes, Ferré, Llop, Martí, Solé i Suñé, comuns en altres poblacions.

Adrià: (28) Del llatí *Adrianus*, nom de diversos sants.

Aguiló: (48) Del cognom llatí *Aquilone*, derivat d'aquila, «àguila». També pot ser nom d'ocell, diminutiu d'àguila.

Alañà: (47) Probablement del llatí *Alennianus*, nom personal derivat d'*Alennius*.

Altés: (111) Topònim català. Nom de poble de la comarca de l'Urgellet. Sembla que ve del basc *otetsu*, «ple d'esbarzers», segons Coromines.

Galcerà: (47) De *Gauzhramn*, «corb de Gaut», nom d'una divinitat germànica. Segons Almerich és derivat del grec *Walderamnus* i del llatí *Gadceran*.

Maijó: (32) De l'adjectiu major (llatí *maiore*), «més gran». Nom que encara avui s'aplica al primogènit.

Peig: (58) Del substantiu peix (llatí *piscis*), nom genèric de la majoria del animals marins vertebrats. Segons Almerich, paviment o sòl de les cases, és a dir, terra que es pot petjar.

Piñol: (44) Del substantiu pinyol, «part interior llenyosa d'un fruit».

Rams: (76) Nom de la festa del Ram o diumenge del Rams, aplicat a infants nats en aquesta festa.

Bot

Alcoverro, Barrobés, Bes, Cortés, Mañà, Martí, Mulet, Pallarés i Sabaté, entre els cognoms freqüents en altres poblacions.

Bosch: (51) Del substantiu bosc, d'origen germànic, «lloc poblat per molts arbres».

Cuello: (23) Del castellà *cuello*. Usat com a sobrenom.

Fontanet: (60) Nom d'accident hidrogràfic, del llatí *fontanetum*, lloc abundant en fonts.

Morelló: (33) Derivat diminutiu de Morell, nom d'una vila del Camp de Tarragona. Del llatí *Maurellus*, diminutiu de *Maurus*, «moro». Usat com a sobrenom.

Miró: (50) De *Mirone*, cas oblic del nom germànic *Miro*, «famós».

Sastre: (19) Nom de professió, del substantiu sastre «qui fa vestits d'home».

Caseres

Alvarez, Galcerà, Gil, Puchol i Vidal coincideixen en altres pobles.

Boira: (23) Del substantiu boira, «vapor atmosfèric que enterboleix la transparència de l'aire». Ve del llatí *bóreas*, «vent del nord».

Gasulla: (12) Segons Vernet, de *kazula*, nom d'una tribu presahariana. Segons Epalza, de l'àrab *uazul*, «molt generós».

Gombau: (11) Nom germànic, de *Gundobald* «audaç en la batalla».

Huguet: (13) Nom germànic, derivat diminutiu de *Hug*, que ve de *Huquo*, «seny».

López: (46) Derivat de Lope, del llatí *lupus*, «llop», renom del guerrer temerari.

Móra: (39) Nom del fruit de la morera i de l'esbarzer. També topònim de diverses viles catalanes.

Palau: (23) Del substantiu palau (del llatí *palatius*), «edifici gran i sumptuós».

Peris: (44) del cognom castellà Pérez, derivat de Pero «Pedro».

Querol: (24) Nom d'un poble de la Cerdanya i un del Penedès, d'una muntanya del Maestrat i un torrent que desemboca prop de Sitges. Ve del preromà *cariolu*, diminutiu de *cariu*, «penya».

Tarragó: (59) Topònim català. Forma masculinitzada de Tarragona.

Corbera d'Ebre

Álvarez, Clua, Cortiella, Descarrega, Ferré, Gironés i Llop, ja esmentats.

Altadill: (59) De l'àrab *al-ta'dil*, «el just».

Bosquet: (31) Diminutiu del substantiu bosc, d'origen germànic, «lloc poblat per molts arbres».

Diego: (34) Nom personal derivat de Santiago.

Freixa: (28) Del substantiu freixe, del llatí *fráxinus* «nom d'arbre».

Frixach: (18) Probablement de freixe. Arbre de la família de les oleàcies.

González: (51) Del nom de baptisme Gonzalo, derivat del nom personal de tradició visigoda *Gundisalvus*, que ja és una forma llatinitzada composta de les arrels germàniques *gunthis*, «lluita» i *alfs* «esperit de la natura». Es pot traduir com «el geni del combat».

Julià: (51) Del cognom *Julianus*, nom de sant.

Vela: (29) Cognom freqüent i repartit per tot Espanya, del substantiu vela, usat com a sobrenom i que pot tenir significats diversos, des de l'espelma, la vela dels vaixells, l'acció de vetllar o vigilar o el torn davant del Santíssim Sacrament.

La Fatarella

Descarrega, Gironés, Jornet, Llop, Segura i Suñé, mencionats entre els majoritaris.

Balsebre: (44) Probablement una grafia aglutinada de bals del llatí *balteus*, «cinyell, cingle» i Ebre.

Blanch: (114) De l'adjectiu blanc (germànic *blak*), «nom de color». Originàriament usat com a sobrenom.

Cugat: (62) De *Cucuphate*, nom d'un sant africà del segle III, martiritzat prop de Barcelona. També el nom d'una població i monestir del Vallès Occidental.

Font: (38) Nom d'un accident hidrogràfic, del substantiu font.

Giral: (19) Nom germànic, de *Gairoald* «qui governa la llança».

Pascual: (71) Del llatí *Paschalis*, derivat de l'hebreu *pesaj* «coixejar» i es relaciona amb cerimònies equinoccials en que es plora la divinitat morta a l'hivern i s'exalta la seva resurrecció a la primavera. Pesaj es converteix en la Pasqua jueva i amb el cristianisme en la festa de la resurrecció de Crist.

Pujades: (20) Forma plural de pujada «costa amunt».

Rius: (101) Nom d'accident hidrogràfic, del substantiu riu, del llatí *rivus*.

Ruana: (89) Topònim del nom de la ciutat francesa de Rouen.

Gandesa

La majoria dels seus cognoms predominen també en altres poblacions de la comarca: Alcoverro, Blanch, Clua, Domènech, Jornet, Mañà, Martí, Sabaté, Serres i Vidal.

Aubà: (53) Del nom personal llatí *Albanus*, derivat del topònim Alba.

Aubanell: (53) Del llatí *Albanellus*, diminutiu de Albanus.

Folqué: (49) De *Fulchar*, nom germànic derivat de *Fulco* «poble».

Isern: (28) Del germànic Isarn. Figura en molts documents pirinencs de la regió catalano-aragonesa dels segles X al XIII (3).

Ubalde: (40) Probablement del nom germànic *Hubald*.

Horta de Sant Joan

Comparteix els cognoms Cortés, Cortiella, Gil, Llombart, Mulet, Pujol i Segura amb altres poblacions.

Carbó: (59) Del substantiu carbó, llatí *carbone*. Usat com a sobrenom.

Ferràs: (77) Sembla venir d'un adjectiu llatí, *ferràceus*, «de ferro». També és un sobrenom.

Grau: (50) De *Gairoald* «govern de la llança». La forma grau existeix també com a procedent del llatí *gradu*, «escaló».

Prades: (43) Nom d'una vila i una serra del Priorat. Del llatí *prata*, «prats».

Rel: (23) Potser de La Real o El Real, nom de diversos pobles del Capcir, Ripollès, Horta de Gandia i Mallorca. El nom ve de l'àrab *rahl* o *rahal*, «campament».

Roig: (36) De l'adjectiu roig, «vermellós, vermell».

Sancho (38) Nom castellà, del llatí *Sanctius*, cognom derivat de *sanctus*, «sant».

Sebastià: (32) Del llatí *Sebastianus*, «digne de respecte, venerable». En el santoral és el capità romà que en el segle III mort amb sagetes per no renunciar a la fe cristiana.

El Pinell de Brai

Borrull, Ferré, Martí, Martínez, Pallarès, Serres i Vallespí, entre els més freqüents a la comarca.

Amposta: (70) Procedent de la ciutat d'Amposta.

Borràs: (97) De l'antic nom Borràs. Sembla ser l'aplicació onomàstica del substantiu borràs, «drap grossor de cànem o llana».

Benaiges: (17) Salutació antiga: *ben hages* (del llatí *bene habeas*), «bé tinguis» usada com a fórmula de benedicció.

Guarí: (31) De *Warin* «abrigar», d'origen germànic.

Espinós: (14) De l'adjectiu espinós «que té espines», «aspre de geni», «difícil de tracte». Utilitzat com a sobrenom.

Fabregat: (18) Derivat de Fàbrega, del llatí *fàbrica* «lloc de fabricació».

March: (42) Del nom llatí *Marcus*, nom d'un dels quatre evangelistes.

Montagut: (44) Del llatí monte *acuto* «muntanya aguda». També nom de muntanya i de diversos pobles.

La Pobla de Massaluca

Barrubés, Benavent, Domènech, Ferré, Llop, Pallarès, Suñé i Vidal, citats anteriorment.

Balagué: (25) Nom de la principal ciutat de la comarca de la Noguera. Segons Valeri, el nom devia significar originàriament «camp de bàlec», nom d'una lleguminosa, però es una suposició poc segura.

Camarasa: (11) Nom d'una vila de la comarca de la Noguera, d'origen preromà, tal vegada cèltic, relacionable amb el topònim celta *Camaracum*, avui *Cambrai*.

Cutrona: (14) Possible variant de Cudina, del substantiu codina, del llatí *cotina*, «de pedra».

Gavaldà: (25) De l'occità *Gavaudan*, nom d'una comarca del Llanguedoc.

Melich: (27) Probablement de l'àrab *malik*, «rei».

Monclús: (10) Nom d'una serralada situada entre la Noguera Palleresa i la Noguera Ribagorçana. Nom també d'un poblet del Berguedà i un del Montseny. Del llatí *monte cluso*, «muntanya tancada».

Roch: (6) Del nom de baptisme Roc, pres d'un sant occità del segle XIII-XIV.

Prat de Comte

Alcoverro, Álvarez, Gisbert, Martínez, Miralles, Pallarès, Pujol, Sabaté i Viña, mencionats al principi.

Berbis: (12) Probablement del cognom francès *Brebis* que significa ovella.

Cardona: (18) Nom de la ciutat de la comarca del Bages.

Chavarria: (8) D'origen basc, derivat de *Echevarria* que procedeix dels mots *etxe* «casa» i *berri* «nova», és a dir «la casa nova».[4-5]

Fosch: (9) De l'adjectiu fosc, del llatí *foscus*, «obscur».

Jauregui: D'origen basc, del substantiu *jauregui*, «palau».

Lahosa: (12) Sembla referir-se més que a la femella de l'os, a l'estrella del nord. També pot procedir dels topònims Osa de la Vega (Cuenca) o Ossa de Montiel (Albacete).

Vilalba dels Arcs

Benavent, Clua, Descarrega, Doménech, Ferrer, Gisbert, Sampé, Solé, Suñé, Vallespí i Vidal, entre els més habituals a la comarca.

Estupiñà: (18) Del topònim castellà Estopinán,

poble de la província d'Osca.

Juanós: (35) Del nom *Johannes*, pres principalment per devoció al Baptista, en hebreu significa «Déu dóna gràcia».

Lluís: (38) Nom germànic, de *Hludovich*, llatinitzat en *Aloisius*, nom d'un sant rei de França en el segle XIII.

Urgell: (34) Nom d'una comarca de Lleida. El seu radical sembla ser el topònim pirenenc *urtx*, d'origen basc. Segons Almerich pot derivar de *urceo*, «càntir o gerra d'aigua». També podria derivar de *hordeum*, «ordi».

Notes

1. MOLL, Francesc de B. *Els llinatges Catalans*. Moll. Palma de Mallorca. 1959.
2. ALMERICH, Lluís. *Els cognoms catalans, origen i definició*. Millà. Barcelona. 1988.
3. ALCOVER-MOLL. *Diccionari Català, València, Balear*. Moll. Palma de Mallorca. 1980.
4. GUTIERRE TIBÓN. *Diccionario etimológico comparado de los apellidos españoles, hispanoamericanos y filipinos*. Fondo de Cultura Económica. México. 1992.
5. FAURE, Roberto; RIBES, M.Asunción; GARCIA, Antonio. *Diccionario de Apellidos Españoles*. Espasa Calpe. Madrid, 2001.

IN MEMORIAM

CENTRE D'ESTUDIS de la TERRA ALTA

TRINITARI FORNÓS, fundador i president del Centre d'Estudis de la Terra Alta

Recentment ens ha deixat per sempre en Trinitari Fornós, fundador i primer President del Centre d'Estudis de la Terra Alta. Quan el 1980 un grup de gent de la comarca ens reuníem a Gandesa per intentar fundar el CETA, una de les primeres coses que vam fer es anar a trobar al Sr. Trini, al qui li vam oferir, i pregar, que encapçalés la presidència de la nova entitat, per nosaltres el Sr. Trini era com una continuïtat en el temps, amb tota una generació d'estudiosos comarcals, aglutinats al voltant de la revista *El Llamp*, i dels quals la Guerra Civil ens va deixar orfes.

El Trinitari, al que li vam retre un acte d'homenatge i reconeixement a Gandesa el 1995, organitzat pel CETA, el Consell Comarcal i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, era una persona que no feia mai ostentació del seus coneixements tot i que va dedicar gran part del seu temps lliure a la recerca històrica, geogràfica i toponímica de Gandesa i part de la comarca, com dèiem en les Primeres Jornades d'Estudi de la Terra Alta celebrades a Orta el 1993: «El Trini ha estat una persona que ha mantingut un esperit de fidelitat a la seua terra, d'amor a l'estudi i a la coneixença del seu país i que les nostres generacions han de recollir i transmetre-ho a les futures».

El Trinitari és i serà un exemple i referent per a tota aquella gent que estima i estudia el nostre territori.

Salvador Carbó